

Den oversøiske udvandring fra Langeland 1843-1868.

Af Henning Bender

”Så vil vi nu sige hverandre farvel” (Langelandsk salme fra 1843)

Den oversøiske udvandring fra Langeland i anden halvdel af 1800-tallet var den kraftigste der er målt i Danmark. Mere end hver fjerde udvandrede fra øen, mens der for Fyn var tale om hver tolvte og for Danmark som helhed hver tiende. Langeland adskilte sig således markant fra sine omgivelser.

At så mange udvandrede fra Langeland er blevet forklaret med øens søfartstraditioner og med at de mange og store herregårde ikke gav plads for selvstændige landmænd. Men sådanne forhold gjaldt mange andre danske øer. Særligt for Langeland var det, at udvandringen startede tidligere end alle andre steder og udviklede sig med større kraft.

Med tidlige udvandrere fra øen tænkes hverken på Mads Lange der rejste fra Rudkøbing i 1834 og blev på Bali sin død i 1856, eller på guldgraverne, Christen Hansen Knudsen fra Fodslette og Christen Olsen Kaae fra Magleby der i maj 1853 rejste til Australien. De drejede sig om enkelt-personer hvis afrejse ikke gav anledning til at andre fulgte og slog sig ned i det fremmede.

Der tænkes her på de langelændere der grundlagde permanente danske bosættelser i Amerika og hermed banede vejen for den oversøiske masseudvandring fra Danmark. Den første af disse langelandske og hermed danske bosættelser i Amerika blev i sommeren 1848 oprettet i Brown County, Wisconsin tæt på byen Green Bay under navnet ”New Denmark”.

Fra dette ”nye Danmark” kunne langelænderne skrive breve hjem der overtalte andre til at rejse til Amerika. I brevene fortalte de om hvor godt det gik. Om den billige jord, de store udbytter og høje arbejds lønninger. Hertil kom smuk natur, gode boliger, luthersk kirkebetjening og politisk frihed. Frygten derhjemme i Danmark for det farlige Amerika med angreb fra fjendtlige indfødte, sprogproblemer i det engelsktalende land og for den dyre, farlige og besværlige rejse var ubegrundet. Indianerne var væk eller flyttet vestpå, der var ingen sprogvanskeligheder i et ”New Denmark” hvor alle talte langelandsk og hvad rejsen angik, var alle de moderne dampdrevne transportmidler en oplevelse i sig selv. Om nødvendigt sendte man gerne penge til billetten til de derhjemme der endnu var i tvivl.

Løfterne om en bedre fremtid, der i det store og hele viste sig velbegrundede, satte allerede i 1850’erne og 1860’erne en bølge af udvandrere af sted fra Langeland og da den store udvandringsbølge fra resten af Danmark for alvor kom i gang efter 1868 havde langelænderne allerede haft 20 år til at etablere sig i USA. Det var vigtigt, for jo før man kom til det nye land, jo billigere og bedre jord fik man.

Men hvordan startede denne meget tidlige udvandring fra Langeland til USA? For at få svar på spørgsmålet har jeg fundet det hensigtsmæssigt at koncentrere mig om starten på den oversøiske udvandring fra Langeland i årene 1843-1868 i denne artikel i ”Øboer” 2011. Jeg vil så fortsætte i ”Øboer” 2012 med at fortælle om masseudvandringen fra Langeland i årene 1869-1914.

Tvedelingen 1843-1868 og 1869-1914 er desuden begrundet i kilderne. For årene før 1869 bygger jeg på spredte og hullede kilder, der kun giver os navne på 244 udvandrere fra Langeland selvom vi ved at der må have været flere. Fra 1869 og fremover kan jeg derimod bygge på databasen over de 5.170 udvandrere fra Langeland der udgør hovedparten af øens oversøiske udvandring op til 1914.

De første udvandrere fra Langeland til Amerika i 1843.

Ved vejen ned til Havelundgård i Rifbjerg i Simmerbølle Sogn på Langeland rejste hjemstavnsforening og slægt i 1946 en lille mindesten med teksten:

HER FØDTES 1815
MARTHA RASMUSSEN
G. CLAUSEN.
DØD I WISCONSIN 1846.

SÅ VIL VI NU SIGE HVERANDRE
FARVEL OG ØNSKE GUDS FRED
OVER EDER.

Stenen er, som det ses, rejst for Martha Rasmussen, men anledningen er i særdeleshed den salme hun skal have skrevet ved afrejsen fra Langeland i maj 1843: *Så vil vi nu sige hverandre farvel!* Indholdet passer fint til den afsked udvandrerne til Amerika måtte tage med deres kære og salmen fandtes indtil 2003-udgaven som nummer 393 i den danske salmebog. Nu er den fjernet, men findes fortsat i den norske salmebog som nr. 606: *Når veiene skilles, vi sier far vel*, og er vidt udbredt og kendt i amerikanske salmebøger under titlen: *And now we must bid one another farewell.*

At salmen er kendt i Norge og USA er måske ikke så underligt, for Martha Rasmussen (1815-1846) fra Langeland og hendes mand Claus Lauritz Clausen (1820-1892) fra Ærø blev i 1843 det første norske præste-ægtepar i Amerika! På dette tidspunkt var der nemlig endnu ingen danske eller svenske bosættelser i USA, nordmændene var ene om at repræsentere Skandinavien og den allerførste start på den danske udvandring til Amerika udgik derfor også fra Norge!

Claus Clausen og Martha Rasmussen havde mødt hinanden i Simmerbølle præstegård på Langeland, hvor Martha tjente hos sin bror, forpagter Peder Rasmussen (1808-1896) og hvor Claus var huslærer. Claus Clausen havde en fortid som lærer på Ærø og Fyn, men kom i 1841 som sømand til Drammen. Her lærte han den norske pietistiske vækkelse "Haugianerne" at kende og hørte om det kirkelige arbejde blandt de stadig flere nordmænd der strømmede til de nye norske bosættelser i Wisconsin, Amerika. Han følte sig engageret og efter at være blevet lærer på Langeland skrev han 22. september 1842 til Norge og spurgte om mulighederne i Amerika for ham og hans kæreste på Langeland.

Clausen fik allerede midt i oktober 1842 svar fra den mand, der i årene 1839-1847 var en af de vigtigste organisatorer af norsk udvandring, købmand Søren Bache (1814-1890) i Drammen. Bache skulle i maj 1843, for fjerde gang, være rejseleder for et norsk udvandrerselskab til USA: så hvis C.L. Clausen ville med var han og Martha velkommen. Rejse, ophold og nødvendige bygninger ville blive betalt forudsat Clausen ville være lærer, om muligt præst for nordmændene i Amerika!

Men det ville være en fordel for arbejdet i Amerika om han for anstændighedens skyld giftede sig med sin kæreste inden afrejsen!

Claus Clausen giftede sig herefter så hurtigt det overhovedet efter kirkelige lysninger var muligt med Martha Sørensen i Simmerbølle kirke den 25. november 1842. I maj 1843 rejste parret til København, hvor de nåede at tale med og høre N.F.S. Grundtvig prædike i Vartov. Herefter videre til Drammen hvorfra de den 22. maj 1843 sejlede med barken "Johanna" til New York. Her ankom de den 22. juli 1843 sammen med 121 norske udvandrere og hele selskabet fortsatte herfra med skib op af Hudsonfloden til Albany. Ad Erie-kanalen til Buffalo og herfra med skib over Erie-, Huron- og Michigansøen frem til Milwaukee i Wisconsin, hvorfra de måtte gå det sidste stykke til den norske koloni ved Muskego-søen 20 km. sydvest for Milwaukee. Som det vil bemærkes foregik hele rejsen fra Langeland til Milwaukee med skib. Fra Langeland til New York med sejlskib og fra New York til Milwaukee med dampskib.

Forholdene i de spredte norske kolonier var præget af fattigdom, sult og sygdom. Så ud over lægehjælp var der et akut behov for en præst til dåbshandlinger og særligt begravelser! Allerede den 18. oktober 1843 blev Claus Clausen ordineret (af en tysk præst) som den første skandinaviske præst i USA i en kirke indrettet i en lade. Man gik dog straks i gang med at bygge en trækirke på en bakke der blev døbt "Norway Hill" ved kirkeindvielsen i 1844 samt byggede en skole, hvor Martha fra Langeland blev lærerinde. Der gik dog ikke mange år førend de grundtvigsk orienterede Claus og Martha Clausen blev fyret af de mere fundamentalistiske nordmænd og i stedet flyttede Claus og Martha i 1846 til "Rock Prairie" som de omdøbte til "Luther Valley" i det sydlige Wisconsin. Men flytningen, bygningen af nyt hus, kirke og skole, vinterkulden samt en netop overstået fødsel (sønnen Martin Clausen (1846-1924)) blev desværre for meget for Martha Clausen. Hun døde efter få dages sygdom af lungebetændelse søndag den 17. november 1846.

Forholdene i Amerika bliver kendt på Langeland fra 1846 og frem.

Alt dette hørte man om på Langeland, for også efter Marthas død fortsatte pastor Clausen en intensiv brevveksling med sin svoger, forpagter Peder Rasmussen på Simmerbølle præstegård. Flere af brevene blev aftrykt i Fyns Stiftstidende, et af dem med den redaktionelle bemærkning, at pastor Clausen, i modsætning til mange andre, på godt og ondt vidste hvad han talte om. Som præst betjente han et uvejsomt område større end hele Danmark og etablerede herudover de nærmest følgende år 21 nye menigheder og bosættelser i Wisconsin, Illinois, Minnesota og Iowa. Det skrev han om i brevene hjem og gav en lang række praktiske og meget saglige oplysninger om rejse, omkostninger, løn- og afsætningsforhold – om hvordan man undgik at blive snydt undervejs og om hvem man med fordel kunne kontakte når man kom til det nye land. Samtidigt viste de dårlige erfaringer fra norske bosættelser at udvandrerne hellere måtte blive hjemme hvis de ikke medbragte en startkapital og en relevant uddannelse som landbruger eller håndværker.

Sammen med C.J. Friberg (1813-1862), en københavnsk journalist og jurist der var ankommet alene til Wisconsin i 1843, samme år som Clausen, blev alle disse nyttige informationer om det nye land samlet således at både fordele og ulemper blev beskrevet konkret og sagligt i:

"Haandbog for Emigranter til Amerikas Vest med Anvisning for Overreisen samt Beskrivelse af Livet og Agerdyrkningsmaaden nærmest i Viskonsin" (Kristiania 1847)

Til Clausen og Fribergs ærgrelse blev bogen samme år kopieret og udgivet i stærkt forkortet form af den danske lærer, højskoleforstander, politiker, folketingsmedlem og udvandringsagitator Rasmus Sørensen (1811-1862). Alt negativt blev udeladt og i stedet blev mulighederne i Amerika lovprist:

”Om de udvandrede Nordmaends Tilstand i Amerika og hvorfor det vilde være gavnligt, om endeel danske Bønder og Haandværkere udvandrede ligeledes og bosatte sig sammesteds der”
(Kjøbenhavn 1847)

Selv havde Rasmus Sørensen endnu ikke været i Amerika og engelsk kunne han ikke tale, men han foreslog ikke desto mindre sig selv som leder af en stor grupperejse i 1848 for danske bønder og håndværkere. Kun ved at slå sig ned i Amerika, mente han, kunne man opnå den politiske frihed som var ukendt i enevældens Danmark.

Både brevene fra Clausen der aftryktes i aviserne og de bøger om Amerika, der er nævnt oven for, var kendt på Langeland, eller i det mindste kendt af skolelærer Rasmus Larsen Hjorth der havde oprettet et lille bibliotek i Skiften (Hou) skole ved Lohals i Stoense sogn. Da Rasmus Sørensen herefter begyndte at samle deltagere til det første større danske rejseselskab til Amerika med Wisconsin som mål, slog Hjorth og hans svigersøn Niels Hansen til. Lokalt på Nordlangeland blev der samlet et rejseselskab på 21 personer der mandag den 15. marts 1848 forlod øen.

Langelændernes oprettelse af ”Denmark” i Wisconsin 1848

Da de rejsende fra Langeland få dage efter nåede Hamborg var der dog ingen Rasmus Sørensen. Som venstredrejet politiker fik han hænderne fulde i København under martsrevolutionen i 1848 og kom først af sted til Amerika i 1852. Det betød dog ikke at langelænderne opgav rejsen og det ville vel også have været svært netop i de dage hvor udbruddet af borgerkrigen mellem Danmark og Slesvig-Holsten spærrede vejen. Så søndag den 21. marts 1848, den selv samme dag enevælden blev afskaffet og demokratiet indført i Danmark, sejlede en gruppe på 21 langelændere fra Hamburg, nåede New York den 3. juni og Wisconsin i juli. Her, i Wisconsin, blev der i juli 1998 rejst et mindesmærke på 150-årsdagen for den første større danske udvandrergruppes ankomst til Amerika.

Men selvom det drejede sig om den første større bosættelsesgruppe fra Danmark var de langt fra de første fra Europa og den billige regeringsjord til \$ 1.25 per acre (= 0,73 tønde) kunne ikke længere købes omkring de større byer ved Michigansøen: Chicago, Racine og Milwaukee. Efter at have spurgt pastor Clausen og kromanden C.L. Christensen fra Stokkemarke på Lolland, der var kommet året før (se Lolland Falster 2010, s. 62) blev de rådet til at tage 150 km. længere mod nord. Her fandtes der stadig jord til billig pris og matrikelkortet for ”New Denmark” 1889 viser, hvorledes det lykkedes at etablere et område helt præget af ”sen”-efternavne, samt to bysamfund: ”Copenhagen” og ”Denmark”.

Centralt på kortet finder vi ”N.H. Godfredsen”’s lod og ser, at det netop er på hans grundstykke den danske kirke og bosættelsens rådhus blev rejst. For Niels Hansen Godfredsen (1814-1894) og hans kone Laurentine Hjorth (1824-1898), der var med på den første rejse fra Langeland i marts 1848 blev de facto ledere af den nye danske bosættelse og i folkemunde kaldt ”kongen og dronningen af Danmark”. I 1851 fulgte Laurentine Hjorths’ forældre og søskende, skolelærersparret Hjorth fra Skiften (Hou) skole i Stoense sogn sammen med bøssemager Ole Hansen og familie, mens Niels Hansen og familie var fra de nærliggende Østre Huse i Snøde sogn.

Det ”Nye Danmark” voksede hurtigt i kraft af tilstrømningen fra Langeland og andre dele af Danmark og befolkningstallet kulminerede i 1867 med 1.200 indbyggere. Rigtigt mange kom dog kun for at tjene de første penge i ”danske” omgivelser og rejste snart videre mod vest. Det hurtigt ekspanderende amerikanske landbrug gav stort behov for tjenestefolk og landarbejdere der derfor kunne presse lønningerne i vejret. De høje lønninger betød så at de nye indvandrere hurtigt kunne spare op til egen gård og jord længere mod vest, hvilket betød at også de fik behov for tjenestefolk, der herefter købte gårde længere mod vest ... osv. Så også i denne sammenhæng var det vigtigt, at pastor Clausen allerede havde skabt 21 nye bosættelser i staterne vest for Wisconsin. Selv nåede pastoren helt frem til Stillehavskysten, hvor han ved sin død i 1892 boede hos sin og Marthas søn Martin Clausen i den skandinaviske bosættelse Poulsbo ved Seattle i staten Washington.

New Denmark blev således ”et første trinbræt”, ikke mindst for indvandrerne fra Langeland. Mange kan nævnes, men en af de få der beskrev mødet med ”New Denmark” er Johan Gottlieb Matthiasen født 1. maj 1835 i Tranekær på Langeland. Faderen, der var skrædder, flyttede i maj 1848 til Nørregade i Rudkøbing med kone og tre børn og herfra fortsatte familien i 1855 til Amerika med barken ”Copernicus” fra Hamburg og nåede New Denmark i juli 1855. Familiens grundstykke finder man på matrikelkortet lige under ordet ”Denmark”, nu under navnet ”J. Matheson”. Johan beskriver senere ankomsten i sine erindringer:

”Da vi endelig nåede vores bestemmelsessted flyttede vi ind i et elendigt lille skur som naboen havde stillet til vor disposition indtil vi selv kunne bygge hus. Bræddeskuret bestod af et rum hvor vi alle måtte sove på jordgulvet, mens regnen uhindret strømmede ind gennem det hullede tag”.

”Alt var meget anderledes end de lovsange vi havde hørt på Langeland om Amerika. Om de storslåede skove der myldrede med vildt; de krystalklare kilder, majestætiske vandfald o.s.v. Vi måtte selv bane veje fra vort hus og måtte, om vi behøvede noget fra en butik, bruge en hel dag på at gå frem og tilbage med varerne på ryggen”.

Det var naturligvis noget andet end Rudkøbing, men ellers var det vel meget flinkt af naboen i New Denmark at have stillet et skur til rådighed. Matthiesen, der senere blev kendt som John G. Matteson (1835-1896) eller ”Skandinaviens Paulus”, startede i Wisconsin som baptistpræst, men overgik i 1863 til Syvende Dags Adventisterne da denne sekt blev oprettet i USA i 1863. I 1877 vendte han tilbage til Danmark, hvor han grundlagde den første adventistorganisation uden for USA der fra 1880 tillige omfattede Norge og Sverige.

Men det var ikke den eneste kirkelige sekt der fandt vej tilbage til Danmark fra USA efter at Grundloven af 1849 havde indført trosfrihed. Set i relation til udvandringen blev mormonerne – Jesu Kristi Kirke af de Sidste Dages Hellige – langt den vigtigste. Det lå i selve sektens trosgrundlag, at de frelste skulle udvandre til det forjættede land: Zion i territoriet Utah i det vestlige USA. Af de knapt 25.000 udvandrere der tog fra Danmark til USA i årene 1852-1868 var omkring 10.000 danske mormoner med kurs mod Utah. Ud over Wisconsin var Utah derfor det helt dominerende mål for danske udvandrere før 1869. Det gjaldt også Langeland.

Mormonudvandringen fra årsskiftet 1852-1853

Mormonkirken, der blev stiftet i USA i 1830 under stort ståhej og forfølgelse, besluttede sig i 1847 for at erklære territoriet Utah som det forjættede land og kirkens hovedsæde. Enkelte danske, særligt sømænd, var allerede blevet omvendt i USA i 1840'erne og vendte i 1851 tilbage til

Danmark som missionærer. Vigtigst Peter Olsen Hansen (1818-1895), der sørgede for en dansksproget udgave af Mormonbiblen. I øvrigt den første oversættelse til et andet sprog end engelsk. I løbet af få måneder bredte bevægelsen sig over hele Danmark, men slog dog særligt kraftigt igennem i landets ”yderområder”: Nordjylland, Sønderjylland, Bornholm, Lolland, Falster og Langeland. Interessant nok de steder der også senere blev landets kraftigste udvandrerområder.

Den 20. december 1852 var der så mange nyomvendte mormoner i Danmark at 294 ”hellige” kunne rejse til Utah. Fra København via Kiel, Hamburg og Hull til Liverpool og herfra med barken ”Forest Monarch” i løbet af 3 måneder til New Orleans. Men strabadserne på sørejsen, en koleraepidemi i New Orleans og under sejladserne op ad Mississippi og Missouri, samt turen til fods (!) fra Iowa til Utah der varede 6 måneder var belastende. Mange børn blev født undervejs men langt flere børn, unge og gamle døde og af de 294 der tog af sted fra København den 20.12.1852, var der netto kun 202 personer der den 30. september 1853 nåede Salt Lake City. Desværre er mange af deltagerne svære at placere på hjemstavn, men i hvert fald 6 af de udvandrere der nåede frem kan med sikkerhed knyttes til Langeland:

Hannah Jensen Christensen, Rudkøbing (f. 1821 – d. 1905)

Hans Christian Hansen, Longelse, (1820-1903)

Regina Hansen, Rudkøbing, (1796-1870).

Mads Olsen, Humble (1817-1864)

Christine Pedersen, Magleby (1820 - ?)

Maren Petersen, Langeland, (1805 - ?)

Hvor mange der i alt rejste fra Langeland som mormoner vides ikke med sikkerhed. Helt lokalt samledes mormonerne i ”grene” (menigheder), hvoraf der var to på Langeland: Longelse (1853-1865) og Tranekær (1857-1861). Protokoller fra disse to grene fortæller om 49 døbt medlemmer, hvoraf 9 døde før afrejse, mens 35 udvandrede til Utah i årene 1853-1865. Herudover er der registreret 26 skibsafgange med mormoner fra Danmark i årene 1852-1868 hvor passagererne desværre kun er registrerede efter deres tilhørsforhold til ”konferencer” – store områder så som ”Fyn”, ”Lolland”, ”Øerne” eller ”København”, men sjældent specifikt som udvandrer fra Langeland. Ved ankomsten til USA inddeltes ”de hellige” i ”kompagnier”, men her noteres oprindelsesstedet aldrig. Stikprøver i navnematerialet og de langlandske kirkebøgers afgangslister viser dog, at der var betydeligt flere mormonudvandrere end de 35 der er opført i grenprotokollerne fra Langeland.

Dødeligheden på den lange tur til ”det forjættede land” i Utah blev efterhånden betydeligt mindre i takt med bedre organisation og trafikmidler. Lederen af 1855-kompagniet, der havde mange deltagere fra Langeland, kunne således stolt erklære, at nok var tre døde undervejs, men da der var født to havde tabet kun været én sjæl. Hertil kom at mormonerne i Utah, det vil sige den mindre halvdel af alle danske indvandrere, holdt sig uden for den blodige borgerkrig i USA i årene 1861-1865. Den større halvdel, de danske udvandrere der havde bosat sig i Wisconsin blev til gengæld dybt involverede i borgerkrigen. Dette skønt flere var taget til Amerika for at undgå værnepligten i Danmark!

Danskerne og den amerikanske Borgerkrig 1861-1865

En stikprøve i sessionsmaterialet fra Langeland i 1869 har vist at omkring 20 % af de værnepligtige udeblev fra session og i stedet rejste til USA. Danske udvandreragitorer, særligt Rasmus

Sørensen, havde i 1850'erne fremhævet, at krig var noget der hørte det gamle Europa til - ikke det unge, frie og moderne Amerika og der er næppe heller tvivl om at i hvert fald nogle af de yngre danske mandlige udvandrere var rejst til USA for at slippe for værnepligten i Danmark under begge slesvigske krige. Mange slap da også for at deltage i slaget ved Dybbøl i foråret 1864, men kom i stedet i stort antal til at tjene i den amerikanske borgerkrig fra april 1861 til april 1865 hvoraf flere faldt netop i 1864 ved Atlanta i Georgia.

Den dansk-amerikanske præst og historiker P.S. Vig udgav i 1917 bogen ”Danske i kamp i og for Amerika” hvor den danske deltagelse i krigen gennemgås. Han mener at danskerne talte op imod 1.500 soldater i Unionshæren og at den betydeligste del af disse var udvandrere fra Lolland, Falster, Langeland og Vestsjælland. Rigtigt er det i hvert fald at det ”skandinaviske” 15. Wisconsin Infanteri Regiment, havde en meget stor del ”sen-navne” blandt soldaterne. Regimentet opererede særligt på den vestlige del af krigsskuepladsen ved Missisipi og i Tennessee. 104 af regimentets soldater faldt i kamp, mens 242 døde af sygdom. De langelandske deltagere i borgerkrigen kan langt fra alle findes, men følgende er med sikkerhed dukket op:

Døde i tjeneste:

Peder Nielsen, Stoense, til New Denmark 1854, død 1864

Carl Theodor Hansen, Tullebølle, faldet ved Atlanta 1864

Peder Hansen, Humble, død 1864.

Øvrige tjenestegørende:

Fra Stoense: Hans Peter Christensen, f. 1833, til New Denmark 1855

Knud Jensen, til New Denmark 1859

Fra Snøde: Rasmus C. Johansen, f. 1820, til New Danmark 1852

Fra Humble: Christen Jensen, til New Danmark 1857

Rasmus Madsen, f. 1830, til New Danmark 1857

Fra Rudkøbing: Fritz Wilhelm Rasmussen, f. 1833, til Ny Danmark 1848.

Hertil kom vor gamle ven, pastor Clausen, der i 1843 var udvandret til Wisconsin med Martha fra Langeland. Han blev den første danske feltpræst i den amerikanske hær – netop ved 15. Wisconsin regiment. Siden Marthas død i 1846 havde han ud over sin præstegerning fra 1851 været redaktør af den første dansk-norske avis i USA: ”Emigranten” og havde samme år stiftet den Norske evangeliske Kirke i Amerika. Ved krigsudbruddet i april 1861 var han præst i St. Ansgar en by han havde grundlagt i det nordlige Iowa og var herudover medlem af Iowas parlament. Som vanligt var han i heftig teologisk strid med sine mere ortodokse præstekolleger eftersom Clausen mente at det var dødssynd at holde slaver og at tilhængere af slaveriet derfor skulle udstødes af kirken som kættere! Det svarede jo ganske godt til Borgerkrigens officielle mål, set fra Nord-staternes side!

Efter borgerkrigens afslutning, der havde styrket Unionen kraftigt både politisk og økonomisk, opstod der en næsten eksplosiv økonomisk vækst i det store land med en næsten ufattelig hurtig udbygning af jernbanenettet mod nord og vest. Med de øgede transportmuligheder, homestead-loven der garanterede indvandrere fra Europa jord til rimelige priser og overgangen fra sejl- til dampskibe på Atlanterhavet, startede der sidst i 1860'erne en hidtil uset kraftig udvandringsbølge fra Europa til USA.

Det blev nu en fordel for de udvandrere fra Europa der allerede havde tidligere udvandrere på plads i Amerika. Disse frontløbere kunne langt bedre vejlede, tiltrække og modtage landsmænd så de kom

over de første hurdler i det nye land: sprog, arbejde og bopæl. For de danske indvandrings vedkommende var det ikke mindst langelænderne der fungerede som sådanne frontløbere, så danskerne kunne flytte til et USA med danske bosættelser, kirker, skoler og aviser. Alt var således lagt til rette da udvandringen fra Danmark efter 1868 voksede voldsomt og fortsatte med stor kraft frem til 1914. Men herom i ”Øboer” 2012.

Litteratur

Bender, Henning: Udvandringen fra Maribo Amt 1850-1914, Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog 2009, s. 5-43

Bender, Henning: Fra Lolland til Wisconsin i 1847, Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog 2010, s.62-74.

Egdal, Margit: Miraklet på Fyn. De Sidste Dages Hellige på Fyn og Langeland, Otterup Lokalhistoriske Arkiv og Forening 2002.

Jeppesen, Torben Grønnegaard: Danske Pionerer i Wisconsin, Fynske Minder 2004, s. 67-85.

Mulder, William: Homeward to Zion (Minneapolis 1957)

Orr, William J. Rasmus Sørensen and the Beginnings of Danish Settlement in Wisconsin, Wisconsin Magazine of History, 65, 3, s. 195 (Madison 1982)

Vig, P.S. Danske i Kamp i og for Amerika, Omaha 1917

Vig, P.S. Danske i Amerika (Minneapolis 1908)

<http://www.germanroots.com/onlinelists.html> En oversigt over eksisterende afgangs- og ankomstlister for udvandrere på internettet

www.wisconsinhistory.org Fin samling af kilder til Wisconsins historie.

www.civilwar.nps.gov Soldater, regimenter og begivenheder under borgerkrigen

www.norwayheritage.com Samling af kilder til udvandringen fra Norge

www.arkivalieronline.dk Afgangslister i danske kirkebøger

<http://lds.org/churchhistory/library/> Mormonudvandringen

www.castelgarden.org Ankomstlister New York (hovedsageligt tyske udvandrere)

www.immigrantships.net Enkelte passagerlister

www.familysearch.org Mormonernes slægtsressourcer

<http://www.fredsakademiet.dk/library/pmhansen/ud.htm> Hansen, Peter Mikael: Militærvægning 1849-1917. Fyn på lægdsplan 1868-1870